

Яцишин О. М. Особистість і середовище: проблема формування мотивів
учбової діяльності студентів ВНЗ у сучасних соціокультурних умовах / О. М.
Яцишин // Імідж сучасного педагога, № 5-6. – Полтава: ТОВ “АСМІ”, 2003. – С.
115-118.

УДК 37.061

ЯЦИШИН О.М.

ОСОБИСТІТЬ І СЕРЕДОВИЩЕ: ПРОБЛЕМА ФОРМУВАННЯ МОТИВІВ УЧБОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СТУДЕНТІВ ВНЗ У СУЧАСНИХ СОЦІОКУЛЬТУРНИХ УМОВАХ

Мотиваційна сфера займає провідне місце у структурі особистості і є одним із основних понять, яке використовують для пояснення рушійних сил і спрямованості діяльності та поведінки. Система потреб та мотивів значною мірою визначає не тільки напрямок і рівень активності людини, але й своєрідність її особистості. Не випадково мотиваційну сферу часто називають “ядром” індивідуума, “стрижнем”, що визначає його цілісний обрис.

Таким чином, будь-які спроби цілеспрямованого впливу на мотиваційний процес суб’єкта – це по суті намагання змінити саму людину. Реалізація даного завдання у педагогічній практиці ускладнюється тим, що інтенція до будь-яких змін у собі може бути лише результатом власного вибору. “У нас немає влади змінити інших, доки вони самі не захочуть змінитися”, – стверджують психологи (Цит. за 10, 22). Ідея настільки очевидна, що знайшла відображення у фольклорі різних народів. Східне прислів’я, наприклад, говорить: “Віслюка можна підвести до річки, але жоден шайтан не змусить його напитися”.

Отже, сподівання безпосередньо ззовні формувати мотиви інших людей, зокрема в процесі їх навчання та виховання, є марними. Підтвердження цього знаходимо в положеннях сучасних концепцій мотивації. Так, Є.П.Ільїн

зазначає: “Мотив – це складне психологічне утворення, котре повинен побудувати сам суб’єкт. У процесі ж виховання й соціалізації особистості формується той будівельний матеріал, котрий буде в подальшому використовуватися для мотивації тієї чи іншої дії або вчинку. Цим матеріалом є такі особистісні утворення, як інтереси й нахили, моральні принципи, установки і самооцінка, формування котрих є завданням педагогіки. Отже, ззовні формуються не мотиви, а мотиватори (і разом з ними мотиваційна сфера особистості)” (5, 89).

Таким чином, важливим завданням педагогічної теорії та практики є пошук шляхів опосередкованого впливу на процес мотивації студентів та учнів. Усвідомлення актуальності даного завдання спричинило формулювання принципу мотиваційного забезпечення навчального процесу (у дещо ширшому контексті принципу психологічного забезпечення процесу навчання) та визначило широту й інтенсивність досліджень даної проблеми психолого-педагогічною наукою.

Результатом багаточисельних наукових пошуків в галузі мотивації став висновок про те, що універсального способу ініціації мотиваційного процесу особистості не існує. Іншим поширеним висновком вчених є те, що формування спонук діяльності визначається не окремими поодинокими психолого-педагогічними чинниками, а їх комплексом.

Системність і комплексність з одного боку, індивідуалізація та диференціація з іншого становлять, таким чином, методологічну основу наукового вивчення мотивації. Керуючись даними принципами в дисертаційному дослідженні “Формування мотивації вивчення іноземної мови студентами економічних спеціальностей”, ми розробили власний підхід до розв’язання проблеми мотиваційного забезпечення навчального процесу.

Ідея комплексності (“багатоканальності”) дії психолого-педагогічних чинників та їх індивідуалізований характер дала нам можливість припустити, що ефективний вплив на мотивацію вивчення іноземної мови як процес

породження відповідних мотивів можливий за умови створення мотиваційно насиченого середовища, під яким слід розуміти: на мікрорівні – педагогічний колектив (студенти, викладачі, адміністрація) вищого навчального закладу, на макрорівні – тип освітньої системи, соціально-економічна ситуація, що склалися в країні (і, відповідно, запит суспільства на професіоналізм).

Підтвердження продуктивності ідеї детермінації активності особистості соціальними умовами, до яких вона безпосередньо включена, знаходимо у психолого-педагогічній літературі. Ще Курт Левін зазначав, що чинники поведінки слід шукати не тільки серед іманентних властивостей індивіда (інстинкт, сила волі тощо), а й у мотиваційних процесах взаємодії суб'єкта з середовищем, через конкретний випадок чи ситуацію. Для позначення загальної сфери того, що визначає поведінку людини в даний момент, він увів поняття “життєвий простір” (Цит. за 12, 41).

Аналогічної думки дотримується С.Г.Москвичов, який вказує: “Цілком імовірно, що у багатьох випадках саме соціальні умови існування здатні викликати зрушення фізіологічних показників, зумовлювати зміни у поведінці. ... Переконливим прикладом є зумовленість поведінки самим фактом належності до певної соціальної групи. Відомо, приміром, що ідентифікація з членами групи суттєво впливає на домагання. З цим явищем давно вже стикається промислова психологія та соціологія” (9, 38).

Крім того, як вважає М.М.Михайлов, формування спонук поведінки передбачає стихійний та цілеспрямований вплив соціального середовища та людини, її активну діяльність, спрямовану на зміну оточуючих умов. При цьому дослідник виділяє три джерела формування мотивів: 1) зовнішнє середовище; 2) мікросередовище (референтне оточення); 3) особистість сама по собі (як суб'єкт формування) (8).

Підтвердження цієї точки зору ми знаходимо і в Абрахама Маслоу, який пише: “Поки що наш висновок має суто теоретичний характер, але я готовий стверджувати наступне: саме добре середовище є для середнього організму

одним із найперших факторів самоактуалізації і здоров'я. Надавши організму можливість самоактуалізації, воно подібно до доброго наставника відступає в тінь, аби дозволити йому самому здійснювати вибір у відповідності з власними бажаннями та вимогами (залишаючи за собою право слідкувати за тим, щоб він враховував бажання та вимоги інших людей)” (1, 364).

Акцентувавши увагу на факторі середовища, ми не могли не враховувати точку зору тих дослідників, хто не схильний гіпертрофувати його мотиваційне значення. Наприклад, той же Абрахам Маслоу закликає вчених не перебільшувати роль зовнішніх, культуральних, середовищних, ситуаційних впливів. “В решті-решт, – зазначає психолог, – головним об’єктом нашого дослідження є організм і його природа” (1, 69).

В свою чергу, В.К.Вілюнас пише: “Неправильно було б вважати, що людина як об’єкт тотальних впливів із формування пристрасних відношень залишається пасивною істотою, яка покірно вбирає все, що міститься у створеній навколо неї виховній атмосфері” (3, 34-35).

У таких випадках ще інколи говорять про “притаманну здоровій людині здатність до відчуженості від оточуючого її середовища, її вміння жити за своїми власними законами, її мужність протистояти ярму оточуючого” (1, 366).

Зважаючи на неоднозначність позицій авторів з ключового для нас питання: принципової можливості впливати на індивідуально-психологічний розвиток особистості шляхом перебудови її “життєвого простору” та актуальність проблеми активізації навчально-пізнавальної діяльності студентів ВНЗ, метою даної статті вважаємо конкретизацію та обґрунтування підходу до формування мотивації учіння шляхом створення мотиваційно насиченого середовища.

Людина як носій біологічного і соціального не тільки активно формує свій життєвий простір, але й зазнає впливу різноманітних зовнішніх факторів. Очевидно, що без здатності адекватно реагувати на стимули середовища, пристосовуватися до його мінливих умов, зазнавати доцільних, з точки зору

адаптації, змін вона не змогла б пройти довгий шлях еволюційних перетворень. Онтогенетичний розвиток, як відомо, є мікромоделлю еволюційного процесу. Закономірно, що формування психіки, свідомості, особистості (і, відповідно, її мотиваційної сфери) в онтогенезі теж відбувається під впливом умов зовнішнього, передусім соціального, середовища.

Саме тому, керуючись у дослідженні положенням про те, що зовнішні педагогічні впливи завжди діють лише опосередковано, через внутрішні умови особистості, спираючись на її власну активність, ми враховували той факт, що самі ці внутрішні умови значною мірою склалися на основі взаємодії суб'єкта і середовища. У зв'язку з цим правомірними є наступні два висновки. По-перше, глибинний вплив на мотивацію поведінки та діяльності суб'єкта полягає в зміні внутрішньопсихологічних умов, а отже, є поступовим і тривалим еволюційним процесом. По-друге реалізувати дане завдання можливо шляхом створення особливих умов життєдіяльності особистості, досягнення мотиваційно сприятливого стану середовища.

Відомо, що чим більше елементів мотиваційної сфери особистості зумовлюють її поведінку, тим більшим є внутрішнє мотиваційне напруження суб'єкта. У зв'язку з цим сприятливим для становлення індивідуальної мотивації є, на наш погляд, стан напруженості зовнішнього середовища, який характеризується наявністю комплексу різнобічних стимулів та умов для їх інтеріоризації. Саме зовнішнє напруження здатне запустити процес "індукції" внутрішнього мотиваційного напруження особистості.

Життєвий простір сучасної людини являє собою складну систему відносин об'єктів та суб'єктів зовнішнього світу. Можна стверджувати, що завдяки новітнім технологіям і процесам глобалізації, які інтенсифікувались у різних галузях життєдіяльності, дана сфера постійно розширюється, а її вплив на особистість посилюється. Стосовно конкретного виду діяльності це середовище обмежується специфічними рамками відносин, так чи інакше пов'язаних з її виконанням. На цій підставі ми виділили поняття макросередовища та

мікросередовища, що позначають явища, котрі не в однаковій мірі піддаються регуляції, але виявляють суттєвий вплив на мотивацію учбової діяльності студентів ВНЗ.

Формування сприятливого для активізації учбово-пізнавальної діяльності студентів макросередовища – не є суто педагогічним завданням, це проблема соціально-економічного, культурного розвитку держави. Не маючи можливість суттєво впливати на параметри макросередовища, педагог, однак, повинен враховувати його вплив у своїй роботі.

Цей вплив на мотивацію вивчення іноземної мови студентами ВНЗ сьогодні не є однозначним. З одного боку, як зазначають автори, усвідомлення необхідності володіння хоча б однією іноземною мовою прийшло в наше суспільство. Будь-якому спеціалісту, якщо він хоче досягнути успіху в своїй галузі, знання іноземної мови є життєво необхідним. Тому мотивація до її вивчення різко зростає (11, 4).

З іншого боку, дослідники цілком слушно зауважують, що сучасна обстановка в країні і стан розвитку її системи освіти, на жаль, не стимулюють пізнавальну активність молодого покоління, а інколи, навпаки, гасять. Починаючи від перекосів у формуванні ставлення до знань у загальноосвітній школі (проблеми із зарплатою, матеріально-технічне забезпечення навчального процесу, нівелювання рівня шкільної оцінки і т. д.) до повної втрати престижності праці як такої у суспільстві в цілому (2, 78).

Аналіз практики функціонування вищої школи в Україні доводить, що саме ігнорування актуального стану розвитку соціального макросередовища є причиною деяких негативних тенденцій у професійній діяльності педагогічних працівників. Так, поширеним явищем на сьогодні залишається скептичне ставлення багатьох викладачів ВНЗ до самої ідеї мотиваційного забезпечення учбової праці студентів. Багато хто утвердився в думці про недоцільність та безперспективність здійснення мотиваційного менеджменту в навчанні, некритично переймаючи досвід функціонування вищої школи за кордоном, де,

зрозуміло, склалися інші соціально-економічні умови. Жорстка конкуренція та прагматизм, що панують у капіталістичному суспільстві, як відомо, поширюються і на систему вищої освіти. Таким чином, молода людина, що потрапила на студентську лаву, вочевидь, повинна усвідомлювати, чого прагне отримати в житті, і вбачає прямий зв'язок між якістю отриманої освіти та подальшим успіхом у професійній кар'єрі. Отже, студент-прагматик не потребує додаткового педагогічного впливу на мотивацію, викладач може повністю покладатися на його так звану “природну вмотивованість”. Слід зазначити, що перенесення подібних стереотипів на вітчизняний ґрунт є справою невинуватою і безперспективною, оскільки не враховує славнозвісної специфіки нашого буття.

Отже, мотиваційний менеджмент в навчанні – керування мотиваційним розвитком вихованців – є важливою складовою професійної діяльності педагога. Саме викладач має можливість стати “конструктором” мотиваційно сприятливого (мотиваційно насиченого) мікросередовища, на чому наголошував ще Л.С.Виготський: “Вчитель з наукової точки зору – лише організатор соціального виховного середовища, регулятор і контролер його взаємодії з кожним учнем” (4, 192).

В умовах навчального процесу студент вступає у складні, багатогранні відношення до предмету навчання, до окремих видів, форм та прийомів учбової роботи, до товаришів по навчанню, представників професорсько-викладацького складу. В конкретних ситуаціях взаємодії з об'єктами та суб'єктами педагогічного середовища (термін запропонований Ш.О.Амонашвілі) актуалізуються і задовольняються ті чи інші потреби особистості, з'являються новоутворення мотиваційної сфери. Оскільки, дані відношення так чи інакше позначаються на процесі формування мотивів учбової діяльності студентства, їх регуляція та перебудова дозволяють створити в навчанні особливо сприятливі умови для становлення індивідуальної мотивації.

Не випадково А.К.Маркова підкреслює, що формування мотивів учіння – це насправді створення в школі умов для появи внутрішніх спонук (мотивів, цілей, емоцій) до учіння, усвідомлення їх учнем і подальшого саморозвитку ним мотиваційної сфери (7, 6).

В.О.Сухомлинський також підкреслює виняткову роль педагогічного колективу у формуванні людини. “Саме він, – пише видатний педагог, – є основним соціальним середовищем, в якому виховуються потреби, розкриваються задатки, формуються здібності особистості (13, 403).

Звідси й закономірний висновок вченого: “Школа мусить, як магніт, притягувати учнів своїм цікавим, змістовним життям. Тільки за цієї умови й навчання може притягувати як магніт” (13, 407).

Найбільш образно мотиваційне значення мікросередовища розкриває відомий педагог В.Ф.Шаталов: “Якщо огірки опустити в розсіл, через деякий час всі вони без усяких нотацій стануть солоними. Сильніше за будь-які методики виховує середовище, і головним завданням повинно бути створення такого середовища, котре сформувало б необхідні особистісні якості. Природно, для створення такого середовища повинні бути розроблені досить досконалі і надійні методики” (Цит. за 6, 171).

Важливим для розуміння технології конструювання мотиваційно сприятливого педагогічного середовища є виділення його структурної одиниці. Такою одиницею слід вважати запропоновану М.І.Сметанським ситуацію реальної зацікавленості особистості процесами й результатами своєї діяльності. Виникненню подібних ситуацій сприятиме застосування комплексу методів педагогічної дії, основними серед яких ми вважаємо: 1) метод прямої дії (тобто безпосередній вплив педагога на студентів в процесі їх спілкування); 2) метод паралельної дії (вплив на мотивацію студентів через колектив); 3) метод непрямої дії (вплив через відбір навчального матеріалу та методів його опрацювання).

Створення подібного роду ситуацій передбачає організацію навчального процесу на принципах посиленості (шляхом врахування зони найближчого розвитку особистості студента), діалогічності, колективізму й демократизму, проблемності, професійної спрямованості. Зазначені педагогічні умови забезпечують задоволення фундаментальних потреб особистості (в самореалізації, компетентності, визнанні, досягненні), стимулюють постійне прагнення до самовдосконалення професійних та особистісних якостей, активізують навчально-пізнавальну діяльність студентів ВНЗ.

Отже, дослідження ще раз довело принципову можливість виховного впливу на систему мотиваційних утворень особистості шляхом відповідної перебудови системи її відносин з об'єктами та суб'єктами соціального середовища. Варто мати на увазі, що формулювання “формування мотивації” або “формування мотивів”, що широко використовуються в назвах наукових робіт, являють собою умовні назви, які відбивають можливість психологічного впливу ззовні на мотиваційний процес, а не про дійсне формування мотиву особистості сторонньою людиною.

Відомо, що абсолютизація певної ідеї в науці – це шлях у глухий кут. Розробивши та реалізувавши в експериментальному дослідженні підхід до формування учбової мотивації студентів шляхом створення мотиваційно насиченого середовища, ми в той же час, виявили його певні обмеження. Йдеться не лише про принципову неспроможність окремого педагога чи педагогічного колективу безпосередньо й оперативно впливати на параметри макросередовища. Реалізація зазначеного підходу пов'язана також з певними труднощами та проблемами, що лежать у площині організації навчально-виховного процесу.

Оскільки мотиваційно насичене мікросередовище – це по суті особливий, мотиваційно сприятливий стан педагогічного середовища, його напруження не може бути однополярним, а вимагає скоординованих дій багатьох суб'єктів навчального процесу.

Слід зауважити, що зазначені обмеження водночас позначають перспективні лінії реалізації підходу до формування мотивації учбової діяльності студентів ВНЗ через створення мотиваційно насиченого середовища. Продуктивною у цьому зв'язку є, зокрема, подальша розробка та технологізація концепції створення “педагогічних команд” у закладах освіти.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Абрахам Г. Маслоу Мотивация и личность. Перевод. с англ. Татлыбаевой А.М. Вступительная статья Чубарь Н.Н. – СПб.: Евразия, 2001. – 478 с.
2. Астахова В.И., Астахова Е.В. Познавательная активность студентов: подходы частного вуза // Постметодика. – № 5 (37). – 2001. – с. 77-81.
3. Виллюнас В.К. Психологические механизмы мотивации человека. – М.: Изд-во МГУ, 1990. – 283 с.
4. Выготский Л.С. Вопросы теории и истории психологии // Собр. соч.: В 6 т. М., 1982. Т. 1.
5. Ильин Е.П. Мотивация и мотивы. – СПб.: Питер, 2000. – 512 с.
6. Козлов Н.И. Формула личности – СПб.: Издательство “Питер”, 2000. – 368 с.
7. Маркова А.К. и др. Формирование мотивации учения: Кн. для учителя / А.К.Маркова, Т.А.Матис, А.Б.Орлов. – М.: Просвещение, 1990. – 192 с.
8. Михайлов Н.Н. Потребности личности: Проблемы формирования. – Челябинск, 1987. – 97 с.
9. Москвичов С.Г. До питання про методологію дослідження проблеми мотивації // Філософ. і соціол. думка. – 1991. – № 4. – С. 35-49.
10. Петровская Л.А. Теоретические и методические вопросы социально-психологического тренинга. – М: Просвещение, 1982.
11. Полат Е.С. Обучение в сотрудничестве // Иностран. языки в школе. – 2000. – № 1. – С. 4-11.
12. Савчин М.В. Динаміка мотивації відповідальної поведінки особистості. – 1996. – С. 39-49.

13. Сухомлинський В.О. Шкільний колектив. Принципи його виховання // Вибрані твори. В 5-ти т. Т. 1. К., “Рад. школа”, 1976. – С. 403-420.